

*Пракапцова В.П., прафесар, Беларускі
універсітэт культуры*

МАСТАЦКАЯ АДУКАЦЫЯ
І ДЗЕЙНАСЦЬ АСВЕТНІКАЎ БЕЛАРУСІ
Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVII—XVIII стст.

У другой палове XVII—XVIII стст. мастацкая адукацыя і выхаванне (а сюды адносяцца музычная, тэатральная адукацыя і навучанне ў галіне выяўленчага мастацтва) працягвалі развівацца ў двух накірунках: культавым і свецкім.

Навучанне ва ўстановах, якія фарміраваліся на аснове дзейнасці арганізацый розных канфесій, мела дыдактычны, функцыянальна накіраваны характар. Яно ажыццяўлялася ў музычных бурсах, заснаваных каталіцкай царквой, брацкіх школах, якія ствараліся праваслаўнымі ўстановамі, а таксама езуіцкіх калегіумах.

Да свецкага накірунку адносіліся мастацкія адукацыйныя ўстановы, якія адкрываліся намаганнямі беларускіх магнатаў для забеспячэння дзейнасці прыватнаўласніцкіх тэатраў, для пабудовы і мастацкага аздаблення маёнткавых будынкаў, храмаў, развіцця мануфактур і інш.

Распаўсюджванне асветніцтва абумовіла прыярытэт асветы, грамадства і дзяржавы. Для пашырэння ідэй асветніцтва шмат зрабіла Адукацыйная камісія — установа па кіраўніцтве народнай асветай у Рэчы Паспалітай, якая была заснавана ў 1773—1775 гг. Гэта было першае ў Еўропе міністэрства асветы.

Выразнікамі асветніцкай думкі на Беларусі сталі К.Лышчынскі, С.Полацкі, І.Капіевіч, Г.Канінскі і інш. Цэнтральнае месца сярод іх належыць Сімяону Полацкаму (1629—1680) — беларускаму і рускаму пісьменніку, філосафу-асветніку, педагогу, грамадскаму і царкоўнаму дзеячу. Першапачатковую адукацыю ён атрымаў у Полацку, а затым вучыўся ў Кіева-Магілянскай калегіі, дзе сярод іншых прадметаў выкладаліся рыторыка, паэтыка, музыка, а таксама ў Віленскай

езуіцкай акадэміі. У паэтычным апісанні гуманітарнага “трывіума” (граматыка, дыялектыка, рыторыка) і “квадрывіума” (арыфметыка, геаметрыя, астраномія, музыка) у вершы “Сем вызваленых навук” Сімяон Полацкі дае тлумачэнне сэнсу кожнай з навук і, у прыватнасці, лічыць, што “музыка далучала да гармоніі і навучала “сімфоніі”— узгадненню гукаў, слоў і музычных ладоў” [Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X—XIX стагоддзі: Энцыклапедычны даведнік /Гал. рэд. Б.І.Сачанка. Мн., 1995.— С. 297].

У шматжанравай літаратурнай спадчыне С.Полацкага ёсць нямала твораў, дзе разглядаюцца ідэйна-філасофскія і эстэтычныя праблемы літаратуры, музыкі, жывапісу. Ён красамоўна абгрунтаваў думку пра духоўна-эстэтычную каштоўнасць музыкі, даказаў неабходнасць для царквы шматгалосных спеваў і “согласія органнага”, г. зн. гармоніі галасоў: “Яко царский вертоград многовидными украшается цветы, тако и невеста Христова, церковь, различными чтениями и пеюми благолепствуется” [Там жа.— С.305].

Віды мастацтва ён падзяляў на “механічныя” і духоўнай творчасці (паэзія, музыка, іканапіс). Разам з расійскім жывапісам С.Ушаковым у трактате “Слова да шчырага іконнага пісання” С.Полацкі прапанаваў першую ва ўсходнеславянскім рэгіёне класіфікацыю выяўленчага мастацтва, узвысіўшы жывапіс да “сямі вольных мастацтваў” і нават на ўзровень вядучага — “началодержательного”— віду мастацкай творчасці. Ён бачыў прыгажосць мастацтваў у іх выхаваўчай “карысці”— няма жывапісу, музыкі, разьбярства і дойлідства без гармоніі, прапорцыі і рытму. “Праз прыгажосць музыкі і слова незадоволення становяцца цяжкімі, гультаяватыя — працавітымі, гняўліўцы — лагоднымі, неразумныя — мудрымі, блудлівыя — чыстымі сэрцам”.

З вялікай павагай да адукацыі і асветы ставіўся Тадэвуш Касцюшка (1745—1817), які сам некаторы час (1775 г.) працаваў хатнім настаўнікам малявання і жывапісу. У канцы свайго жыцця ён сустракаўся з выдатным педагогам-дэмакратам

Іаганам Песталоцці. Як Песталоцці, Касцюшка лічыў, што паляпшэнне жыцця можа быць дасягнута шляхам адукацыі і выхавання, рэкамендаваў адкрыць спецыяльныя вучылішчы, дзе можна было б навучыцца розным рамёствам.

Вядомым навукоўцам і педагогам у XVII ст. быў Сігізмунд Лаўксмін (1596—1670). Ён вывучаў рыторыку ў Полацку, потым скончыў Віленскі універсітэт. У сваёй разнастайнай дзейнасці шмат увагі ўдзяляў тэатральнай і музычнай адукацыі. Ён выкладаў рыторыку ў Полацку (1629—1631), паэтыку ў Нясвіжы (1631—1635), а таксама філасофію, тэалогію і кананічнае права ў Вільні, Бранёве, Полацку, Пінску. Быў рэктарам Полацкага калегіума. Займаўся філасофіяй, музычнай і літаратурнай дзейнасцю. С.Лаўксмін стаў аўтарам першых айчынных падручнікаў па грэчаскай мове, музыцы і рыторыцы. Яго праца “Практычнае красамоўства, або Правілы рытарычнага мастацтва...” выкарыстоўвалася ў XVII—XVIII стст. як падручнік і выдавалася два разы ў Рэчы Паспалітай і адзінаццаць разоў у гарадах Заходняй Еўропы.

У часы ранняга Асветніцтва (40—60-я гады XVIII ст.) працягвае функцыянаваць школьны тэатр, перыяд найбольш інтэнсіўнага развіцця якога прыпадае на эпоху барока. Працавалі дзевяць езуіцкіх школьных тэатраў: у Бабруйску (1760—1768), Брэсце (да 1760), Віцебску (да 1766), Гродне (да 1754), Навагрудку (да 1761), Нясвіжы (да 1758), Пінску (да 1764), Полацку (да 1819), Слоніме (1744—1769).

У школьным тэатры існавала строгая нарматыўная школа-тэорыя выканальніцкага мастацтва. Тэатральнае выхаванне атрымала ў спадчыну прамоўніцкае мастацтва, правілы якога выкладаліся ў “рыторыках”. М.К.Сарбеўскі ў “Паэтыцы” адзначае адметнасць ігры акцёраў, выканальніцкага майстэрства, у цэлым усіх сродкаў выразнасці спектакля: “Трагедыя патрабуе дзеяння свабоднага, строгага, моцнага, асабліва ў апошніх актах — 4-м і 5-м...” — падкрэсліваючы, што прадстаўленне павінна “ўзнаўляць дзеянні не толькі словамі і мовай, але і жэстам, інтанацыяй, рухамі на сцэне, выяўленнем настрояў,

нарэшце, пры дапамозе музыкі, машын і абстаноўкі... гэта ж тычыцца і асвятлення, пры якім даецца спектакль” [Гісторыя беларускага тэатра: У 3-х т.; Рэд. кал.: У.І.Няфёд.— Т.1 /Рэд. Г.І.Барышаў, А.В.Сабалеўскі (гал.рэд.) і інш. Мн., 1983.— С.147].

Падрыхтоўка кадраў як у галіне драматычнага, так і ў галіне музычнага мастацтва для школьнага тэатра вялася мэтанакіравана, была функцыянальна вызначана. Існаванне школьнага тэатра як цэльнага асветніцка-выхаваўчага цэнтра, у якім сінтэтычна фарміраваліся драматычныя, музычныя, дэкаратыўна-мастацкія прынцыпы стварэння спектакля, пэўныя сродкі выразнасці і тэатральная стылістыка, абумовіла і падрыхтоўку пэўных творчых кадраў. Прафесійнае выхаванне праводзілася непасрэдна ў школьных тэатрах. Вучоба і практычная дзейнасць развівалася непарыўна як шматгранны працэс адзінай з’явы.

У XVIII ст. на Беларусі сталі арганізоўвацца першыя спецыяльныя мастацкія адукацыйныя ўстановы свецкага накірунку. Функцыянаванне музычных, тэатральных, балетных школ было абумоўлена дзейнасцю прыгонных маёнткавых тэатраў і неабходнасцю падрыхтоўкі кадраў для іх. Падставы для шырокага распаўсюджвання спецыяльных навучальных устаноў былі вельмі грунтоўныя, бо на Беларусі да падзелу Рэчы Паспалітай існавалі 26 оперна-балетных тэатраў і каля 30 сімфанічных капэл.

Сярод твораў, якія выконваліся гэтымі калектывамі, гучалі сачыненні многіх выдатных заходнееўрапейскіх кампазітараў. Слонім стаў месцам, дзе адбылася адна з першых прэм’ер араторыі І.Гайдна “Стварэнне свету”, напісаць якую аўтара натхніў Міхал Казімір Агінскі.

Прадстаўнік старажытнага магнацкага роду М.К.Агінскі (1730—1800) займаўся вялікай асветніцка-мецэнацкай дзейнасцю. Сам быў таленавітым чалавекам: пісаў вершы, аповесці, маляваў, сачыняў музычныя творы, іграў на кларнеце, скрыпцы, арфе і клавікордах. Пры сваім двары ў Слоніме

стварыў у 1765 г. вядомага капэлу, оперны тэатр, дзе і выконваліся яго оперы “Зменены філосаф” (1771), “Елісейскія палі” (1788), “Сілы свету”, “Становішча саслоўяў” (1784).

Вялікая тэатральна-канцэртная зала, дзе праходзілі канцэрты славутай капэлы М.К.Агінскага і якая па сваім узроўні не саступала ўзорнай Еўрапейскай мангеймскай капэле, “плавальны тэатр”, які перамяшчаўся па канале і рацэ Шчыры, патрабавалі шмат музыкантаў, вакалістаў, артыстаў балета, мастакоў-дэкаратараў, бутафораў і іншых прадстаўнікоў тэатральных прафесій. Усе канцэртна-тэатральныя паказы абслугоўваліся слоніміскімі артыстамі, музыкантамі і мастакамі.

Для гэтага існавалі спецыяльныя музычная і балетная школы, пэўная сістэма падрыхтоўкі мастакоў. Музычная школа пачала дзейнічаць раней 1779 г. і спыніла сваё існаванне ў 1793 г. У школе выкладаў “мэтр ігры на клавікордзе” Д.Грабенбаўэр.

У 1777 г. М.К.Агінскім была адкрыта школа “Дэпартамент балетных дзяцей”, якая праіснавала да 1792 г. Узначаліў гэтую ўстанову Ноак.

Пры Слоніміскім тэатры вялася і падрыхтоўка мастакоў-дэкаратараў. Праектаваннем і будаўніцтвам тэатра займаўся італьянскі дойд і тэатральны мастак Іначэнца Марціна, які быў запрошаны на месца дэкаратара Штрубла. На слонімскай сцэне таксама працавалі К.Атасельскі, Ян Рустэм — будучы прафесар жывапісу Віленскага ўніверсітэта, якія, верагодна, і падрыхтоўвалі прыгонных дэкаратараў Міхала з падручным Мікалаем, які, у сваю чаргу, меў “вучня-малярчука” Янака.

Некаторыя тэатральныя, музычныя і балетныя школы фарміраваліся вакол тэатральна-музычных устаноў у радзівілаўскіх маёнтках. У Нясвіжы ў 1748 г. з’явілася стацыянарнае тэатральнае памяшканне на тэрыторыі Беларусі, якое змяшчала да 1000 чалавек. Для падрыхтоўкі прыгонных “балетнікаў” і “балетніц” пры Нясвіжскім тэатры Міхаілам Казімірам Радзівілам Рыбанькай была створана балетная школа (1758—1790(?)). Дзейнасць капэлы і тэатра забяспечвалася функцыяніраваннем

музычнай школы (1751—1809). У 1760—1780-я г. існавала і спецыяльная тэатральная школа.

У гэтых школах выкладалі танцоры, музыканты-інструменталісты, вакалісты, дырыжоры, кампазітары з па-еўрапейску вядомымі імёнамі. Першым кіраўніком балетнай школы стаў П.М.Дзюпрэ — танцор, які з’яўляўся адным з заснавальнікаў мужчынскага класічнага танца. Польскі кампазітар нямецкага паходжання Ян Давід Голанд (1746—пасля 1825), які потым выкладаў тэорыю музыкі ў Віленскім універсітэце, у Нясвіжы выкладаў фартэпіяна і напісаў сімфоніі, серэнады, паланезы, дывертысменты, кантату, а таксама вядомую аперэту “Агатка” і оперу “Войт Альбанскага паселішча” на лібрэта М.Радзівіла. Прэм’еры іх адбыліся ў Нясвіжскім тэатры. Чэшскі піяніст, арганіст і кампазітар Ян Дусік (1760—1812), які ўдасканальваў майстэрства ігры на фартэпіяна ў К.Ф.Э.Баха, таксама выкладаў у Нясвіжскай музычнай школе. Італьянскі кампазітар Джаакіна Альберціні (1751—1811) узначальваў капэлу Радзівілаў, дырыжыраваў аперэтай Я.Голанда “Агатка” (1784).

Шырокую вядомасць таксама набылі спецыяльныя музычная і балетная школы ў Шклове (пры тэатры С.Зорыча), тэатральная і музычная школы ў Гродне. Асновай для фарміравання апошніх стала капэла А.Тызенгаўза — аркестравы калектыў, які належаў да найбольшых і найлепшых на прафесійным узроўні калектываў падобнага тыпу ў ВКЛ, славіўся ў Еўропе, параўноўваўся са знакамітай Еўрапейскай мангеймскай капэлай.

У буйнейшых гарадах Беларусі існавалі цэхі жывапісцаў, дзе “маляры” не толькі аб’ядноўваліся на прафесійным прынцыпе, выконвалі пэўныя заказы, але і выходзілі вучняў, перадавалі ім сваё майстэрства. Цэхі жывапісцаў існавалі ў Віцебску і Магілёве, Мінску і Гродне. Творчыя майстэрні дзейнічалі і пры манастырах, як, напрыклад, пры Куцеінскім ля Оршы. Жывапісныя цэхі мелі трохступеньчатую сістэму: майстар-чаляднік (маляр, таварыш) і вучань (хлопец). У

жывапісных і іншых цэхах (разьбяроў, сталяроў, майстроў залатых і срэбных спраў) былі свае харутвы, казна і інш. Увогуле, па сведчанні Н.Высоцкай, у XVII ст. у Беларусі працавалі 48 жывапісцаў, 137 скульптараў, 665 залатых спраў майстроў.

У галіне манументальнага жывапісу цікавымі з’яўляюцца звесткі аб існаванні ў XVII ст. школы выяўленчага мастацтва пры Жыровіцкім манастыры. У ёй навучалі разьбе па дрэве, іканапісу, размалёўцы храмаў і інш. Кіраўніком школы быў Міхаіл Клімовіч. Вядомыя і некаторыя з яго вучняў — Іван, Міхаіл, Баян, Георгій. Таксама ў гэтай школе працаваў жыровіцкі майстар, які ў 1750 г. напісаў абраз “Цуд Юр’я”.

Шырокі “імяны спектр” жывапісцаў XVII ст. дае падставу вызначыць пэўныя мастацкія цэнтры Беларусі, што, у сваю чаргу, вызначае іх цэховыя маральныя аб’яднанні, дзе пастаянна праводзілася падрыхтоўка мастакоў.

Сярод іншых даследчыкамі вызяляецца Магілёўскі цэх, дзе найбольш выразна назіраецца пераемнасць творчых традыцый, фарміраванне некалькіх пакаленняў мастакоў.

Асновы гравёрнай школы Магілёва былі закладзены Максімам Вашчанкам, выхаванцам Віленскай езуіцкай акадэміі, дзе ён атрымаў ступень бакалаўра філасофіі і вольных мастацтваў (1672), званне магістра навук (1673). Майстар паходзіў са старажытнага магілёўскага мяшчанскага роду. Мастацкая спадчына Вашчанкі вельмі значная: 19 ілюстрацый да кнігі “Манархія турэцкая” (Слуцк, 1678), каля 36 — да кнігі “Акафісты і каноны” (Магілёў, 1693). Можна меркаваць, што ён выхаваў шэраг вучняў, бо традыцыі Максіма Вашчанкі працягваў яго сын Васіль — самабытны гравёр магілёўскай школы, друкар, ксінограф. Да магілёўскай гравёрнай школы таксама належыць Фёдар Ангілейка (канец XVII—пачатак XVIII ст.), аўтар вядомых гравюр у кнігах “Ирмолой, сиречь Осмогласник” — 1700 г., “Часослов, сиречь Последование службы” — 1703 г., якія былі выдадзены ў друкарні М.Вашчанкі), Афанасій Пігарэвіч, майстры Сямён, Мікіта

Антушкевіч, Міхась Чарняўскі, Ян Стральбіцкі. Творча-метадычныя традыцыі магілёўскай школы гравіравання ў значнай ступені абапіраліся на мясцовыя традыцыі выяўленчага мастацтва і “артыстычнага” рамяства.

Своеасаблівымі метадычнымі дапаможнікамі пры жывапісным аздабленні храмаў, напісанні ікон, падрыхтоўцы кардонаў для габеленаў сталі графічныя друкаваныя выданні, так званыя “кажбушкі”. Кажбушкі сталі асноўнымі дапаможнікамі для малявання і ў разьбярстве. Гравюры беларускіх, украінскіх, заходнееўрапейскіх старадрукаваных кніжак выкарыстоўваліся ў якасці ўзораў для мастацкага афармлення арганаў, інтэр’ераў касцёлаў, дэкаратыўнага аздаблення ікон і г.д. Для стварэння аб’ёмнай дэкаратыўнай разьбы выкарыстоўваўся вялікі набор інструментаў. Напрыклад, у інвентары Нясвіжа 1779 г. упамянуты 32 назвы і 100 відаў пяслярных інструментаў.

У канцы XVII—пачатку XVIII ст. вядомымі становяцца ткацкія мануфактуры па вырабе шпалер, ворсавых дываноў, якія адкрыліся ў Слуцку, Нясвіжы, Альбе, Міры, Карэлічах, Гродне, Слоніме, Ружанах, Дуброўне і інш. Першапачаткова на “тапісярнях” працавалі запрошаныя французскія, бельгійскія і іншыя замежныя майстры, якія рыхтавалі мясцовых ткачоў і ткачых, навучалі іх новым тэхнікам.

У XVIII ст. вядомымі былі і “персіярні”— майстэрні па вырабе шаўковых і “літых” паясоў у Слуцку, Гродне, Альбе пад Нясвіжам. Спачатку паясы ткалі на ўзор персідскіх матываў (адкуль пайшла і назва майстэрня). Спецыяльная падрыхтоўка мясцовых майстроў абумовіла выкарыстанне беларускіх матываў як асновы арнаменту.

Такім чынам, мастацкая адукацыя ў другой палове XVII—XVIII стст. развівалася ў адзіным рэчышчы з асветніцкімі мэтамі. Культавыя і свецкія навучальныя ўстановы забяспечвалі падрыхтоўку кадраў музыкантаў-інструменталістаў, вакалістаў, артыстаў балета і драмы, а таксама выходзілі мастакоў, дэкаратараў, гравёраў, ткачоў, з ліку якіх фарміраваліся творчыя

мастацкія школы. На Беларусі дзейнічалі асветнікі і выкладчыкі з па-еўрапейску вядомымі імёнамі, якія і далі сваім вучням глыбокія спецыяльныя веды і навыкі, забяспечылі іх прафесійнае прызнанне ў будучым.

*Грыцкевіч А.П., прафесар,
Беларускі ўніверсітэт культуры*

УНІЯЦКАЯ ЦАРКВА НА БЕЛАРУСІ Ў XVII СТАГОДДЗІ І ЯЕ ДЗЕЙНАСЦЬ У ГАЛІНЕ КУЛЬТУРЫ

У пачатку XVII стагоддзя уніяцкая царква мела адміністрацыйна-тэрытарыяльную структуру, якую захавала ад праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай пасля Брэсцкай царкоўнай уніі. На чале уніяцкай царквы стаяў мітрапаліт Кіеўскі, Галіцкі і ўсяе Русі, якому падпарадкоўваліся епіскапы. На тэрыторыі Беларусі і Літвы існавала мітрапалітальная епархія з цэнтрам у Вільні — сталіцы Вялікага княства Літоўскага. У склад яе ўваходзілі ваяводства Віленскае, паўднёвая частка Троцкага (з горадам Гродна), Мінскае, Навагрудскае ваяводства і Кіеўскае на Украіне. Архіепіскапу полацкаму належала вялікая епархія, куды ўваходзілі Полацкае, Віцебскае і Мсціслаўскае ваяводства (са значнай адміністрацыйнай аўтаноміяй) з гарадамі Полацкам, Віцебскам, Оршай і Магілёвам. Меншымі па тэрыторыі, але з вялікай колькасцю вернікаў былі Пінская епархія (Пінскі павет Брэсцкага ваяводства) і Луцкая (на Вальні), куды ўваходзіў Брэсцкі павет [Грыцкевіч А. Уніяцкія тэндэнцыі і Уніяцкая Царква на Беларусі ў XV—XVIII стагоддзях // Хрысціянская Думка.— 1993.— N 1.— С.168]. У 1625 г. была заснавана уніяцкая архіепіскапская кафедра ў Смаленску. [Чистович И. Очерк истории западно-русской церкви. СПб., 1884.—Ч.2.—С.391.] Пасля ўзнаўлення ў 1620 г. Кіеўскай праваслаўнай мітраполіі і прызнання яе афіцыйна ў